

CÍRKEVNÍCH ŘÁDY V ČESKÝCH ZEMÍCH BAROKNÍ DOBY. OBNOVA, ROZKVĚT, SPECIFIKA A PODÍL NA REKATOLIZACI

Jiří MIHOLA

Řeholní instituce, jejich obnova, nový rozmach, široká a úspěšná činnost, patří k nepřehlédnutelným fenoménům barokní epochy. Zájem o monasterologii vzrostl především v uplynulém desetiletí. V tomto období vznikla řada různě kvalitních publikací, nicméně do povědomí silně sekularizované laické veřejnosti, stejně jako do repertoáru znalostí učitelů, se informace o této problematice dostávají o poznání pomaleji. Z tohoto důvodu považuji za podnětné a snad i užitečné alespoň v krátkosti pojednat o rozvoji církevních řádů v českých zemích barokní doby. Řeholní život se tehdy totiž podařilo nejen vyvést z předchozí krize, ale došlo k jeho novému rozkvětu, který je možné srovnat s rozmachem řeholního života ve středověku a bez nadsázky jej označit jako druhý zlatý věk. Není pochyb o tom, že se církevní řády staly jedním z nejvýznamnějších pilířů v pobělohorské rekatolizaci českých zemí, na které se podílely svými širokými aktivitami. Jejich přínos na poli duchovním, kulturním, ale i vzdělanostním, vědeckém či vlasteneckém nesporný. Na tom nic nemění ani fakt, že ani v barokním období nezůstaly řeholní instituce ušetřeny nejrůznějších vnitřních i vnějších problémů a dílčích znevěrohodnění ideálů, ke kterým se dobrovolně hlásily. Na druhé straně někdy až přílišná horlivost jednotlivců, která se dnešní silně sekularizované společnosti může jevit jako prostý fanatismus a netolerance, byla odrazem ducha doby a dobové mentality. Je zřejmé, že jako každá jiná doba, taká ta pobělohorská měla svá světla a své stíny. Domnívám se, že vnímat ji jako dobu „temna“ je nesprávné a snad již zastaralé klišé. Barokní kultura, umění a vzdělanost, na níž mají představitelé řeholních řádů velký podíl, jsou součástí bohaté pokladnice naší národní minulosti. Součástí nepřehlédnutelnou a mnohými po právu obdivovanou.

Řeholní život v českých zemích byl koncem středověku a na počátku novověku poznamenán dvěma výraznými otřesy. Tím prvním byla husitská revoluce. Po Lipanech, kdy husitství doznívá, dochází k postupné obnově desítek zpusťovaných klášterů a návratu jejich komunit. Z evropského pohledu bylo na sklonku středověku stále víc zřejmé, že zásadní vnitřní obnova církve, nacházející se ve vleklé krizi, je více než nutná. Určitou naději skýtaly nové řády vznikající a k nám přicházející v tomto období či snaha některých stávajících o vnitřní obnovu. Podobně úspěšné období jako bylo 13. století, kdy se mendikantské řády minoritů a dominikánů šířily doslova lavinovitým způsobem, se tentokrát již neopakovalo. Do „husitských“ Čech přišel v 15. století řád františkánů, aby zde zahájil misijní činnost, koncem 15. století řád ještě poustevnický zaměřený řád paulánů. Než mohli tyto další výhonky založené na řeholi sv. Františka z Assisi pevněji zapustit kořínky a sklídit plody svých snah, smetla je silná sekularizační vlna německé reformace, která zasáhla v první polovině 16. století také naše země. Je známým paradoxem, že nejviditelnější postavou reformace se stal původně augustiniánský mnich Martin Luther, který za manželku pojal jeptišku Kateřinu von Bora. Lutherova kritika zlořádů v církvi, stejně jako teologická východiska reformátorů obecně žádající návrat „ad fontes – k pramenům“, tedy k původní církvi, kde podle úsudku mnohých teologů neměly mít řády a kláštery místo, vedla k dalšímu prohloubení krize řeholního života. Výsledkem bylo zejména hromadná opouštění katolické církve a přechod k nekatolickým náboženským proudům. V kláštorech českých zemí 16. století chyběl dorost, noviciáty zely prázdnotou, kandidátů vhodných k zastávání funkce představeného bylo jako šafránu. Krize se dotkla prakticky všech stávajících řeholí, pověstnou výjimku představoval málo početný řád kartuziánů, proslulý přísností své řehole. Za této situace se počet klášterů a členů komunit nemohl zvyšovat. Naopak, některé konventy zanikly zcela, jiné dočasně. Snad v žádné době, tedy ani v 16. století, však nelze upřít určité a upřímné snahy o záchranu a

obnovu řeholního života. Jednu z takových forem představovalo povolávání řeholníků z tradičně katolických bašt, mezi něž můžeme počítat především Itálii, Španělsko, Polsko a některé části Německa. Výsledkem tohoto snažení byly povětšinou rozpaky a další problémy. Na adresu těchto posíl se nechvalně vyjadřovali vizitátoři i papežští nunciové. Například nuncius Giacomo Puteo (1586-1589) chtěl všechny Španěly a Italy poslat domů, neboť jejich život v kláštorech se mu jevil jako špatný a pohoršlivý. O mravním rozkladu a zahálce v mnohých kláštorech vypovídají četné archivní fondy.

Zlatý věk řeholního života, kterým bylo nepochybně období vrcholného středověku, jako by byl již nenávratně pryč. Zvláště poté, kdy se renesanční společnost postavila k životu v klášteře kriticky, čímž jen potvrdila prohlubující se sekularizaci. Avšak období druhého velkého rozvoje řeholního života a opětovné potvrzení životaschopnosti mnišského ideálu přišlo s nástupem protireformace. Zásadní obrat začínajícím obnovou řeholního života, přecházející postupně v jeho mohutný rozvoj, nastává po Tridentském sněmu (1545 – 1563). Na tomto vrcholném zasedání církevních představitelů byl formulován program církevní obnovy – katolická reforma nebo též protireformace. Je ji možno vnímat jako odpověď nejvyššího učitelského úřadu církve na poměry a tíseň doby, zejména však na reformaci. K nejvýznamnějším plodům koncilu patřilo vymezení a svěření jedné z klíčových protireformačních rolí církevním řádům. Je zřejmé, že tuto aktivitu měly vést především nové řády. Už jejich samotný vznik byl odpovědí na potřeby nové doby. Proto příliš nepřekvapuje, že získaly náskok před „starými“, tedy středověkými řády. Ty měly povětšinou svůj zenit již za sebou a pracně se probouzely z následků reformace. Podíl na „revitalizaci církve“ přiřknuo řádům zasedání koncilu v období 1562 – 1563. Mezi účastníky nechyběli pochopitelně někteří řádoví generálové a opati významných klášterů, což dosvědčovalo fakt, že protireformace je také záležitostí řeholníků. Výsledkem jednání bylo, že posttridentská církev mnišský ideál nejen potvrdila, ale na řeholní instituce vsadila jednu z hlavních karet. Jak se později potvrdilo, byla to sázka úspěšná. Vojsko církve, jeden ze základních pilířů při obnově a znovunabývání otřesených pozic katolické církve, tak by se dala stručně charakterizovat úloha církevních řádů v barokní době. U středověkých řádů však bylo třeba prodělat naléhavou a často bolestnou reformu, směřující k modernizaci klášterního života tak, aby odpovídal moderním trendům a podnětům. Staré řády se musely začít přizpůsobovat novým podmínkám, prokázat svoji životaschopnost, aby mohly po boku svých mladších alternativ stanout v jednom šiku a stát se účinným nástrojem církve bojující. Jako jeden ze základních předpokladů modernizace je možné vnímat otevření se většiny řeholních institucí světu. Dvojnásobně to platilo pro nové řády a je to jeden z důvodů, proč slavily tak velké úspěchy. Ukázalo, že církevní řády svoji roli nasměrovanou Tridentem správně pochopily a získaly zejména v pobělohorské rekatolizaci českých zemí nepřehlédnutelné a nezastupitelné místo. Jejich činnost nezůstala omezena ani zdaleka jen na pole duchovní. I zde byla jejich role významnější než dříve, neboť zejména v raném protireformačním období bylo třeba obsadit po nekatolických duchovních uprázdněná místa ve světské správě. Významnou pozici získaly řády v kultuře, sociálních aktivitách, vzdělávání, lidové zbožnosti, obnovování poutní tradice apod. Špitály, kazatelny, šlechtické dvory, školy, poutní místa, zpovědnice, služba u vojska nebo misie – to všechno byly možnosti, jak projevit zápal pro rekatolizační úsilí. I při tomto otevření se světu nadále platila skutečnost, že si řády udržely v rámci katolické církve poměrně výraznou autonomii. Řády, které prokazovaly ve věci rekatolizace správnou horlivost se o svoji existenci a hmotné zabezpečení nemusely obávat. Štědrých donátorů z řad konfiskacemi zbohatlých konvertitů a přicházející zahraniční katolické šlechty bylo na dobové scéně dost. Fundátory nebo obnovovatelé mnohých konventů se stávali představitelé bohatých a vlivných rodů, zastávající důležité posty. Někteří z nich se dokonce stávali i řádovými terciáři. Snad je možné i konstatovat, že kromě osobní zbožnosti a náboženského zanícení v některých případech hraničícího až s teatrálností, se zakládání a podpora klášterů

stala i otázkou jisté prestiže barokní doby. Důležitou složkou spolupráce mezi šlechtou a řády byla tzv. afiliace neboli duchovní bratrství. Zatímco se šlechtic postaral o hmotné zabezpečení konventu, řeholníci museli mít kromě spásy svých duší na zřeteli také věčné blaho duší svého dobrodince a jeho rodiny. Barokní epocha nepřinesla jen modernizaci řádů na poli duchovním. Výrazně se projevila v pojetí klášterní architektury, která se stala odrazem a zároveň jedním ze symbolů doby. Dříve strohé interiéry konventních chrámů a klášterních budov se začaly naplňovat pestrým a působivým barokním mobiliářem, jimž dodávaly korunu iluzivní výmalby. Chloubou mnoha konventů se staly bohaté knihovny, dosvědčující, že také v barokní době byly kláštery významnými intelektuálními centry. O tom, že ani péče o tělesnou stránku nezůstala někde v pozadí, svědčí neméně skvělé barokní lékárny, které chyběly jen v málokterém klášteře. Řeholní život nemusel být zdaleka jen spořádanou idylou. Samozřejmě i společenství usilující o vyšší ideály se potýkala se špatnými lidskými vlastnostmi a mnoha všedními problémy. Nedodržování kázně, nesrovnalosti mezi řeholníky různých národností (zejména Češi a Němci), v době pro kterou byl vysoký podíl cizinců v českých konventech typický, lpění na majetku, bohatství a nádheře, jejíž objem se pochopitelně zvětšoval (vysocí řádoví hodnostáři pocházeli často z bohatých rodin), spory se světským klérem. Problémem mohla být i různá specifická zaměření řádů. Někdy šlo jen těžko rozpoznat jestli se jedná o náboženské zanícení a hlubokou kontemplaci nebo o fanatismus, netoleranci, případně nechuť k práci. Také již naznačená, někdy silně vyhocená animozita mezi některými řády příliš nekorespondovala s křesťanskými ctnostmi.

Co se týká zastoupení jednotlivých řádů – největší rozvoj zaznamenali řeholní klerikové (jezuité, piaristé), středověké slávy a rozmachu se podařilo přiblížit některým žebravým řádům. Jejich řady významně rozšířili a posílili františkáni, pauláni, milosrdní bratři a další. Naopak stagnace provázela rytířské řády (viz mapová příloha), také obroda mnišských řeholí probíhala spíše pozvolně. Výraznější roli v protireformaci sehráli jen některé benediktinské, cisterciácké a kartuziánské konventy. Ženské řády zůstaly v počtu i významu ve stínu mužských protějšků. Zsvěcený život v ženském provedení byl však významně obohacen o kongregace. Nový rozmach zaznamenalo v barokní době poustevnictví.

Nejprogresivnější pozici mezi novověkými církevními řády zaujalo nepochybně **Tovaryšstvo Ježíšovo** (Societas Jesu) neboli **jezuité**. Těžko najít řád, který by za dobu své existence získal srovnatelně velké množství pejorativních označení a nelichotivých přívlastků. Na druhé straně žádný jiný řád nezaznamenal v rámci rekatolizace tak velký úspěch a v tak velké šíři. Řád založil Iñigo López de Loyola, původně voják, pocházející ze staré baskické šlechty, jehož k zásadnímu obratu v životě a smýšlení přivedlo vážné zranění, které utrpěl při obraně Pamplony obléhané Francouzi v květnu 1522. Následné hledání správné cesty vedlo v jeho případě přes poutě na slavný Montserrat a do Svaté země, studia v Barceloně, Alcales a Salamance, až do Paříže. Každá ze zkušeností nabytých na těchto cestách zanechala stopu na charakteru budoucího řádu. Nejcennější Ignácovo dílo vzniklo nedaleko španělského Montserratu. Proslulá Duchovní cvičení neboli exercicie si získala respekt velké části světa. (Např. René Filop Miller ve své známé knize *Moc a tajemství jezuitů*, která se stala bestsellerem, konstatuje: „Není vskutku v celé katolické literatuře působivějšího spisku, jehož účinnost by se tak brzy projevila v celé katolické církvi.”) Kniha vznikla na základě vidění, jimiž byl Ignác v samotě obdařen a jejím hlavním cílem je poznání Boha a sebe. Po úspěšném zakončení studií v Paříži roku 1534 složil Ignác se šesti přáteli (mezi nimi byl také František Xaverský) sliby chudoby a čistoty. Původní záměry misijně působit ve Svaté zemi ukončilo ústní schválení řehole papežem Pavlem III. na podzim 1539 a její následné potvrzení bulou v září 1540. Došlo k několika výrazným změnám ve srovnání s dosavadní řeholní praxí: byla zrušena klauzura a chórové modlitby, řeholní hábit (černý talár s biretem) byl nepovinný, důraz byl kladen na hluboké a kvalitní vzdělání, vedle tradičních slibů skládali jezuité navíc zvláštní sliv věrnosti papeži, čímž se mu dávali k dispozici pro cokoliv, kdekoliv a kdykoliv.

Jezuité neměli ženskou větev (sekundární řád). Později se ale k řádovým konstitucím přihlásila kongregace anglických panen. Kořen jezuitské spirituality vychází z Ignácovi snahy ve všech věcech nalézat Boha a konat vše pro jeho větší slávu, jak to vyjadřuje heslo řádu – „Omnia ad maiorem Dei Gloriam“ (Všechno k větší slávě Boží). Hmotným vyjádřením tohoto pojetí je pompézní barokní architektura a neméně skvělé interiéry, představující na příkladě chrámu IL GESÚ v Římě a jeho vnitřní výzdobě vrchol iluzionismu. Do českých zemí přichází prvních dvanáct jezuitů (Belgičanů a Němců) pod vedením otce Ursmara Goissona, v lednu 1556. Pražské Klementinum, původně dominikánský klášter, se stalo jejich prvním domem v Čechách (ve Vídni působili od r. 1551, na Slovensko přišli 1561). Vzhledem k pozdějšímu vnímání jezuitů jako neúprosných až fanatických rekatolizátorů připomínám pro zajímavost zásady vštěpované zakladatelem prvním bratřím přicházejícím do „kacířské země“: nehledat věci své, nýbrž ty, které jsou Ježíše Krista, naučit se českému jazyku a ve styku s bližními působit tolik dobra, co je jen možné, vcházet jejich dveřmi a vyvádět je svými. Podobně jako v jiných zemích také v Čechách se při své činnosti Tovaryšstvo opíralo o základní kameny, které představovaly apoštolát (hlásání Evangelia, v tomto duchu je nutné chápat jejich rekatolizační horlivost, prezentovanou dokonale na mnoha slavných poutních místech), univerzalizmus, misie (se zvláštním smyslem k tomu, co je dnes nazýváno inkulturace - schopnost přizpůsobit se místní kultuře a přitom do ní vnášet své prvky), poslušnost, práce s mladými lidmi a jejich vzdělávání, v neposlední řadě také vědecká činnost. Mezi českými jezuiti nejvíce vynikli historik a vlastenec Bohuslav Balbín (z mnoha jeho známých prací doporučuji alespoň silně vlasteneckou publikaci Rozprava krátká, ale pravdivá, Brno, Blok 1997.) Nepřehlédnutelná je postava Antonína Koniáše, jehož osobnost poněkud monotónně překryla podoba nelítostného likvidátora nekatolických knih nebo také P. Martin Středa (měl významný podíl na ubránění Brna před Švédy 1645) a mnozí jiní. Jezuité si svým nasazením přinášejícím zasloužené úspěchy prakticky na všech polích získali rivalitu některých dalších silných řádů, zejména piaristů. Žašť vůči Tovaryšstvu vyústila roku 1773 k dočasnému zrušení řádu papežem. Kromě působení ve větších městech se jezuité velmi zasloužili o rozkvět poutí a poutních míst. Patří sem i ta vůbec nejslavnější a nejnavštěvovanější poutní místa barokní doby – Stará Boleslav a Svatá hora u Příbrami. Na některých dalších místech působili jezuité jako předvoj jiného, později povoláného řádu. Pokračovateli jimi úspěšně započaté rekatolizace se stávaly většinou méně početné řády, které pro jezuitu neznamenal, na rozdíl od piaristů, vážnější konkurenci.

Další velmi významnou a nepřehlédnutelnou řeholní instituci představoval v novověku **řád chudých řeholních kleriků Matky Boží Zbožných škol**, který je znám především pod pojmem **piaristé**. Vznikl v Římě roku 1597 a jeho zakladatelem je Katalánc sv. Josef Kalasanský. Zaměření řádu a také důvod jeho vzniku vyjadřuje heslo „Ad majus pietatis incrementum (K většímu růstu zbožnosti). Podobností s jezuitským řádem se v tomto případě najde více než dost. Není tedy divu, že vznikala řada příležitostí ke střetům, někdy až nekřesťanským. Počty kolejí obou řádů se velmi brzo i v českých zemích počítaly na desítky. O vymezení sfér vlivu svědčí fakt, že koleje obou řádů se v jednom městě nacházely pouze výjimečně. Piaristé se věnovali především výuce mládeže (úplně nejdříve se zaměřovali na chudou mládež) na školách všech stupňů. Vysoké úrovně v jejich podání dosáhly prakticky všechny významné obory - výuka jazyků, přírodní i společenské vědy. Velký důraz kladli také na vzdělání kulturního rázu, velkého věhlasu dosahovaly jejich pěvecké a hudební školy i divadla. Piaristické školy se navíc v době, která pojem tolerance buď neznala nebo si ho interpretovala svérázně po svém, vyznačovaly úctyhodnou náboženskou snášenlivostí, která umožňovala studium také židovským a nekatolickým žákům. Zakladatelem první piaristické koleje v českých zemích, zároveň i první mimoitalské koleje, nebyl nikdo jiný než František kardinál z Ditrichštejna. Ten piaristy upřednostnil před agilními jezuiti a roku 1631 je uvedl do rodového sídla Ditrichštejnů – Mikulova. Další koleje ve Strážnici, Lipníku, Litomyšli a

v mnoha dalších důležitých městech na sebe nedaly dlouho čekat. Jestliže v barokním období vyvíjeli piaristé svoji mnohostrannou aktivitu přecejeno v určitém stínu všudepřítomných jezuitů, jejich chvíle přišla po dočasném zrušení Tovaryšstva. Velké zásluhy je jim možné připsat v době národního obrození, kdy jejich školy formovaly řadu významných představitelů české kultury. Vedle školství se piaristé věnovali divadlu, hudbě, filozofii, teologii, homiletice, historii, literatuře a dalším činnostem.

Specifickou roli v pobělohorské rekatolizaci českých zemí sehrál také **řád nejmenších bratří sv. Františka z Pauly**. **Pauláni** či **pavláni** (často dochází k záměně s pavlány – poustevníky sv. Pavla Thébského, řádem vzniklým ve 13. století v Uhrách) se do českých zemí dostali poprvé ještě za života zakladatele řádu, na konci 15. a počátkem 16. století. Jejich první německo-česká provincie zahrnovala jen čtyři konventy nacházející se v horním Rakousku a jižních Čechách. Poustevnické zaměření řádu, přísný půst a život v ústraní jsou vysvětlením, proč proti existenci jejich konventů posthusitské české prostředí nic nenamítalo. Provincie, jež měla být jednou z hrází proti přicházející reformaci, její nápor nakonec nepřežila a ještě v první polovině 16. století dočasně zanikla. K německo-česko-uherské provincii a vzniku několika nových paulánských konventů došlo až po zásadní změně politické a náboženské situace v českých zemích po bitvě na Bílé hoře. V průběhu asi jednoho století (1624-1722) bylo vystavěno nebo obnoveno celkem 11 konventů, z nichž se většina nacházela na českomoravském území, ostatní v Německu, Rakousku a Horních Uhrách. Také v případě paulánů můžeme hovořit o plodné spolupráci řádu s předními šlechtickými katolickými rody v pobělohorských českých zemích. Patřili k nim Lichtenštejnové, Collaltové, Slavatové z Chlumu, o jejich činnost projevil zájem i samotný císař, který jim po uvedení do Prahy 1624 dal k dispozici luteránský chrám Nejsvětějšího Salvátora na Starém městě a vzápětí byl u založení jejich konventu ve Vídni. Pobělohorská potřeba rekatolizace se poznamenala dosavadní poustevnický charakter řádu. Paulánské konventy umístěné dříve na samotě, v hlubokých jihočeských hvozdech, se nyní ocitaly dílem ve velkých městech nebo na jejich okraji, dílem na známých poutních místech (Vranov u Brna, Nová Paka, Světce u Tachova), kde také v souvislosti s rozvojem poutní tradice slavili své největší úspěchy. Přes určité změny vyplývající z nové situace zůstali pauláni věrní přísnému půstu, pastorační horlivosti, věnovali se také vědecké činnosti. K oblíbenosti řádu přispělo opravdové uskutečňování „charitas“ – hesla, které vyjadřuje lásku a milosrdenství k bližnímu.

Velkou popularitu v barokních českých zemích brzy získal **řád kapucínů**. Jako Prvními přímými následovníky sv. Františka z Assisi u nás byli od 13. století minorité. V 15. století u nás začíná působit přísnější observance **františkánů**, kteří svůj rozkvět zaznamenali až v 17. a 18. století. Kapucínský řád založený roku 1525 Matoušem z Boscia, přichází do českých zemí roku 1600. Prvních dvanáct kapucínů přivedl do Čech sv. Vavřinec z Brindisi, pro své diplomatické schopnosti, intelektuální úroveň, nesmlouvavou polemiku s Lutherovým dílem a špičkové kazatelství byl po zásluze srovnáván s jezuitským Petrem Canisim. Do Prahy, kde vznikl jejich konvent P. Marie Andělské na Loretánském náměstí, je uvedl arcibiskup Zbyněk Berka z Lipé a Dubé. Pražský klášter se stal základním kamenem českomoravsko-rakousko-slezské provincie. Není bez zajímavosti, že slavné Te Deum jako výraz poděkování za vítězství císařských na Bílé hoře roku 1620, zaznělo právě u Panny Marie Andělské na Hradčanech. Brzy přibývaly konventy v Brně (1604), Mikulově (1611), Olomouci (1614). Kapucíni se zaměřovali především na kontemplaci podle vzoru sv. Františka, vedli život v ústraní a rozjímaní s Bohem. Spiritualitu jasně vyjadřuje také řádové heslo „Deus meus et omnia“ (Můj Bůh a mé všechno). Hlavním posláním kapucínů bylo naplno žít bratrství se všemi živými tvory a plně vstoupit do služeb církve. Postupně se kapucíni věnovali také charitativní, nemocniční a apoštolské činnosti, duchovním cvičením, prosluli jako zpovědníci a zvláštní místo ve spiritualitě jejich řádu mají také misie. Zásadní inspirace kapucínů u sv. Františka je znát také na architektuře a vybavení konventů. Přestože řád

působil především v městském prostředí, kapucínské kláštery vznikaly na menších a klidnějších náměstích, architektonicky jsou si velmi podobné. Také interiéry, ač barokní, představují střízlivější formu baroka, která silně kontrastuje s jezuitským pojetím. K nejvýznamnějším osobnostem v řadách řeholníků barokní doby patřil určitě Valerián Magni (1587-1661), vynikající kazatel, polyglot a diplomat. Mnozí další kazatelé vyvíjeli misijní aktivitu mezi prostým lidem. Jejich příkladné činnosti vyzývající k následování je připisována konverze značné části pražských luteránů.

Dalším významným řádem novověku se stali **milosrdní bratři**, založení roku 1537 sv. Janem z Boha. Nejvýraznějším specifikem jejich konventů byla špitální služba. Tímto směrem se také orientovalo vzdělávání bratří. Řádové heslo „Per corpus ad animam“ (tělem k duši), výstižně charakterizuje jejich podíl na formování barokní společnosti. K řádům, jejichž kořeny spočívají v 15. století, můžeme připočítat také **bosé karmelitány**. Otcem této přísnější observance karmelitánů byl sv. Jan od Kříže, známý mystik. Po svém příchodu do Prahy roku 1624 dostal řád k dispozici původně luteránský chrám na Malé Straně, který jako chrám Panny Marie Vítězné nabyl proslulosti díky sošce milostného pražského jezulátka, darovaného Polyxenou z Lobkovic. Karmelitáni rozšířili skupinu řádů, které se i v novověku snažily naplňovat poustevnické zaměření, jehož hlavními atributy běžně byly kontempace, samota, přísnost, dlouhé posty a fyzická práce. V českých zemích 17. a 18. století přibýlo také několik řeholních institucí, které se příliš nezviditelnily a nerozšířili, což ale nemuselo platit v evropském rozměru. Spíše symbolicky u nás byli zastoupeni **theatini** nebo též **kajetáni**., věnující se charitativní činnosti, výchově a vzdělání ve školách či práci v nemocnicích. Do Prahy je r. 1666 uvedl představitel až teatrální barokní zbožnosti – nejvyšší purkrabí Bernard Ignác z Martinic. Svatovítský děkan a historiograf Tomáš Pešina z Čechorodu k nám roku 1679 uvedl již zmíněný řád **pavlinů**. Kláštery poustevníků sv. Pavla Thébského vznikly pouze v Obořišti a Moravském Krumlově, nepočítáme-li několik dřívějších eremitorií (pousteven). Jedinou kolej vlastnili v Praze **Barnabité**, uvedení císařem Ferdinandem II., kteří se věnovali činnosti v duchovní správě, na inkorporovaných farách, dále též výchově mládeže a misiím.

Ani ženské konventy nezůstávaly zcela mimo dění, přestože jejich význam a počet byl ve srovnání s mužskými relativně malý. Ve srovnání se středověkem se také ženské řády a ještě více kongregace otevřely světu a činnosti v něm. Typickými představitelkami barokní doby u nás byly voršilky, alžbětinky, celestinky. **Řád sv. Voršily** (voršilky) se zaměřoval především na výchovu a vzdělávání dívek (konventy např. v Praze, Kutné hoře), zatímco **alžbětinky** (původně terciářky sv. Františka z Assisi) měly jako hlavní náplň starání se o nemocné. Novou krev pro řeholní život určitě znamenaly ve srovnání s řády volnější kongregace. Jako první se u nás začaly působit **anglické panny** (1746), prudký nárůst kongregací a společností nastal v 19. a 20. století. Přísné ženské řády sice zcela nezanikly, jejich počet se však zmenšoval.

Role „**starých řádů**“ ve srovnání s novými a progresivními byla zvláště v počátečních obdobích protireformace poměrně malá, nikoliv však přehlédnutelná. Pobělohorská situace umožnila některým z nich návrat majetků konfiskovaných dříve nekatolickými stavy. Posléze byly některé konventy barokně přestavovány (benediktinský Břevnov). Také tyto řády byly nuceny přizpůsobit se novým potřebám doby a zaměřit se především na praktickou a užitečnou činnost. Takovou platformou bylo především školská a vědecká činnost nebo účast na rozvoji barokní poutní tradice, v níž dominoval mariánský kult. Platí to především pro premonstráty, benediktiny, cisterciáky jejichž konventy se často nacházely na významných poutních místech. V některých z jejich klášterů vznikly bohaté knihovny (Strahov, Vyšší Brod, Rajhrad apod.) Je však zřejmé, že zdaleka ne všem řádům se přes snahu podařilo alespoň přiblížit se někdejšímu středověkému postavení a významu. Jako příklad nám mohou posloužit dominikáni.

Zájem o poustevnictví korunovalo v českých zemích 18. století rozšíření se řádu sv. Ivana (podle poustevníka žijícího v 10. st. ve stř. Čechách), pro který se vžil název **Ivanité**. Schválen byl roku 1725 a během krátké doby existovalo v jeho rámci na sto padesát poustevn. Ivanité žili poblíž osamělých poutních chrámů a kaplí, živili se ručními pracemi, almužnou nebo jako kostelníci a hrobaři.

Druhý „zlatý věk“ řeholního života ukončil nástup osvícenského absolutismu. Řadu rozkladných elementů, vnitřních i vnějších, „korunovaly“ reformy Josefa II. Na přežití měly nárok pouze řády zastávající některou obecně prospěšnou činnost. Konventy žebravých, mnišských, kontemplativně zaměřených řádů, podobně poustevny, byly až na výjimky (např. zadlužený Břevnov) v letech 1784 – 89 na území habsburské monarchie zrušeny, některé dočasně (pauláni), jiní doposud (kartuziáni).

Literatura:

- Bílý, J.: Jezuita Antonín Koniáš. Osobnost a doba. Praha, Vyšehrad 1996.
- Bogar, F.B.: Milosrdní bratři. Praha 1934.
- Černušák, T. – Prokop, A. – Němec, D.: Historie dominikánů v českých zemích. Praha, Krystal 2001.
- Čornejová, I.: Tovaryšstvo Ježíšovo. Jezuité v Čechách. Praha 1995.
- Elbel, M.: Bohemia Franciscana. Františkánský řád a jeho působení v českých zemích 17. a 18. století. Olomouc, Univerzita Palackého 2001.
- Francek, J.: Rekatolizace v českých zemích. Jičín, Městský úřad 1995.
- Jirásko, L.: Církevní řády a kongregace v zemích českých. Praha 1991.
- Kadlec, J.: Přehled českých církevních dějin 2. Praha, Zvon 1991.
- Kubíková, J.: Křesťanská misie v 16. – 18. století. Brno 2001.
- Kučera, J.P. – Rak, J.: Bohuslav Balbín a jeho místo v české kultuře. Praha, Vyšehrad 1983.
- Matějka, P.M.: Ne mečem a měšcem, ale bezbranností lásky. Praha 1999.
- Medek, V.: Cesta české a moravské církve staletími. Praha 1982.
- Mihola, J.: K počátkům paulánského řádu a jeho rozšíření v českých zemích. In: Sborník prací Pedagogické fakulty MU v Brně, řada společenských věd, č. 18, s. 25-36.
- Němec, J.: Rozvoj duchovních řádů v českých zemích. Řím 1988.
- Rabas, V.: Řád kapucínský a jeho působení v Čechách v 17. století. Praha 1937.
- Sousedík, S.: Idea tolerance v údobí tzv. temna. In: Machovec, M. (ed.): Problém tolerance v dějinách a perspektivě. Praha, Academia 1995, s. 86-93.
- Svátek, J.: Organizace řeholních institucí v českých zemích a péče o jejich archivy. In: SAP XX, 1970, zvláštní příloha k č. 2, s. 503-624.
- Válka, J.: Morava reformace, renesance a baroka. Brno, Muzejní a vlastivědná společnost 1996.
- Vlček, P. – Sommer, P. – Foltýn, D.: Encyklopedie českých klášterů. Praha, Libri 1997.
- Zemek, M. – Bombera, J. – Filip, A.: Piaristé v Čechách, na Moravě a ve Slezsku 1631 – 1950. Prievdza 1992.

